

Людмила Українець, Юлія Гришко

КОНОТАЦІЯ ВОКАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ ЯК ЗАСІБ ВІДТВОРЕННЯ МІФОЛОГЕМИ СОНЦЕ

(на матеріалі української поетичної мови ХХ–ХХІ сс.)

У статті розглянуто особливості породження фонетичної конотації асонансу [o] в українській поетичній мові ХХ – початку ХХІ століття, яка, будучи специфічною системою, у формі вербального коду зберігає національні архетипні асоціації на засадах продуктивного функціонування в ній предковічних слів'янських міфологем.

Ключові слова: конотація, вокальні одиниці, міфологема, поетична мова, асонанс, семантичні конотації, прагматичні конотації.

В українській поетичній мові ХХ–ХХІ сс. конотація вокальних одиниць винятково важлива для відтворення міфологем – своєрідних формул сприйняття людиною довкілля в усіх його вимірах. Це комунікативно символічний засіб установаження зв'язку з універсальними цінностями, що закодовані в міфотворних актах, елемент гармонізації людини й природи [19]. Як конкретно-образне, символічне відображення реальності, міфологеми поширені в національних культурах усіх народів світу, тому їхніми ознаками є глобальність та універсальність. Серед загальновідомих міфологічних концептів – *Мати-Богородиця, рай, некло* та ін. – в українській поетичній мові особливе місце відведено міфологемі *сонце*, яка ще в часи первісного суспільства відтворювала давні уявлення про будову Всесвіту та залежність людини від небесних світил. Українці-язичники шанували силу вогню й світла, розуміючи їхнє непересічне значення, тому в міфології *сонцю* відводилась особлива увага: «<...> перед ним благоговіли, йому сповідалися, вважаючи найвищим покровителем усього живого на планеті» [22, с. 211]. *Сонце* як утілення центру буття, Матері Всесвіту, Ока Божого, освітлюючи й зігріваючи землю, несло їй життєдайну родючість [2, с. 497] і, зрештою, почало символізувати в національній культурі *осяння, славу та велич*. Навіть із прийняттям християнства наші предки не перестають вірити в силу Світла [25, с. 7], його божественне начало, що пояснює причину виникнення образного перифраза *Сонце Праведне* [2, с. 497]. Цілком логічно, що з часом для цієї вищої космічної сили домінувальними стали й

перифрастичні словосполучення *Сонце Красне, Сонце Трисвітле* [2, с. 497]. Отже, архетип *сонце* обтяжений додатковими семантично-прагматичними конотаціями, які є продуктивним засобом формування асоціативного мислення на засадах подібності між явищами об'єктивної дійсності або як результат схожості вражень між ними. У сучасному мовленнєвому дискурсі міфологема *сонце*, втрачаючи яскраво виражені ознаки сакральності, виконує переважно «„охоронну” та соціотерапевтичну функції» [19], а це результат традиційної кореляції конотативно зумовлених його лексичних значень та уявлень про ознаки й властивості світла як природного явища. Прикметно: у формуванні прагматично-семантичних нашарувань міфологеми *сонце* визначальними стають не лише її денотативні, але й фонетично мотивовані інформаційні ресурси, які відіграють не менш значущу роль у комунікативній практиці українського соціуму. Оскільки питання про взаємозв'язок конотаційних властивостей вокальних одиниць та архетипних міфологем теоретично ще не обґрунтовано в українському мовознавстві, то об'єктом для дослідження ми обрали конотацію вокальних одиниць як імпліцитний засіб відтворення мікросемантичних ресурсів міфологеми *сонце*.

Мета статті – виявити семантичні властивості конотації, породженої внутрішньою формою слова на основі асоціацій, що ініційовані в українській поетичній мові ХХ–ХХІ сс. асонансом, зокрема голосним [o].

Матеріалом для дослідження послужила поетична мова Олександра Олеся, Павла Филиповича, Василя Стуса, Василя Симоненка, Ліни Костенко, а також полтавських мисткинь Ніни Гриб та Олени Гаран (усього 20 творів).

У світовій лінгвістиці, як відомо, існують різноманітні погляди на природу явища конотації у фонетичному складі мови, але спільним є те, що семантико-прагматичні можливості окремих звуків часто пов'язують із конкретним лексичним значенням, оскільки їм притаманна змістовність, яку можна використовувати для надання художнім творам більшої виразності

(М. Ломоносов, Р. Якобсон, І. Качуровський). Такі конотації мотивовані внутрішньою формою слів і є значно вагомішими в структурі, наприклад, поетичної мови, адже звукова форма цього типу художньої комунікації здатна породжувати фонетичне значення (Г. В. Колшанський, М. Г. Комлев, О. П. Журавльов) і пов'язана з архетипним мисленням (К. Аммер, В. К. Поржезинський, А. Блумфільд, О. О. Потєбня, М. К. Наєнко). Внутрішня форма, маючи апперцепційну природу, мінімально чи повністю експлікує в лексемі образ, покладений в основу номінації [23, с. 2], надаючи мові експресивності й національного колориту (О. О. Потєбня, Ф. І. Шимкевич, О. О. Тараненко). До фонетичних одиниць, що здатні формувати додаткові семантичні та прагматичні нашарування, належать передусім асонанси, які створюють стилістично марковане звукове тло української поезії. Ці вокальні компоненти матеріальної оболонки (і не лише сакрально маркованих лексем), функціонально підпорядковуючи склад сегментно-просодичних частин, забезпечують, крім милозвучності сприйняття, ще й асоціативну інформацію про позитивну чи негативну оцінку предметів і явищ об'єктивної дійсності. Оскільки в основі голосних звуків лежить тон, авторське комбінування асонансів на семантичному рівні поетичного тексту може викликати асоціації, пов'язані в сприйнятті мовців із певним предметом чи явищем дійсності, серед яких і небесне світило *сонце*. Такі асоціативні відповідності часто мають підґрунтям синестезію (взаємодію різних подразників), що полягає у виникненні відчуттів унаслідок контамінації їхнього впливу на світосприйняття не лише окремого мовця, але й усього національного соціуму [8, с. 455].

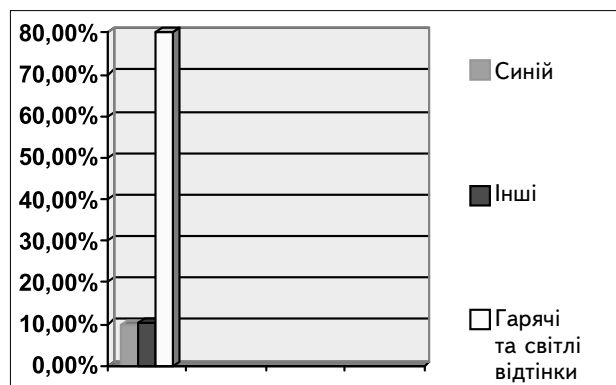
Голосні – а саме їм властиво символізувати світло [13, с. 32–45] – у поетичній мові зазвичай є мотиваторами аудіально-візуальної синестезії, коли під впливом звукового континууму у свідомості мовця виникають зорові образи.

Для міфологеми *сонце* потенційним фонетичним конотонімом є звук [о] – лабіалізований голосний заднього ряду, середнього ступеня підняття, графіка якого стимулює конотаційні перспективи поглибленого сприйняття архетипу *сонце*, на що свого часу звернули увагу й Г. Чистякова та О. Новіков [18, с. 51]. Таке тлумачення структурних фонетичних компонентів поетичної мови відображає не лише власне лінгвістичні, але й психологічні константи [7, с. 36], адже загальновідомо: в мовленні окремих індивідів актуалізовані їхні суб'єктивні враження, а в загальнонаціональній мові – психічний склад нації, її менталітет. Саме тому фонетичні конотації стають підставою для оформлення

різномірних семантичних одиниць (конотем) у єдину соціолінгвопсихологічну конотаційну модель значення [5, с. 85], що, зрештою, визначає стратегію формування архетипної лексики.

Для визначення специфіки породження голосним [о] конотацій архетипної лексеми *сонце* ми провели асоціативний експеримент на основі емпіричної оцінки поетичних текстів (усього 20 поетичних ілюстрацій авторів, чия поетична творчість припадає на різні періоди ХХ та ХХІ століть). Оскільки саме в процесі художнього спілкування конотації, пов'язані з голосним [о] та архетипною лексемою *сонце*, стають винятково виразними, стилістично значущими, то в усіх дібраних зразках поетичної мови респонденти без жодного винятку зафіксували асоціативні враження, які співвідносяться з міфологемою *сонце*. Результати опитування показали: у свідомості мовців голосний [о] викликає стійкі синестетичні кольоративи, які залежать передусім від сюжетно-композиційних особливостей конкретної поетичної мови та світосприйняття й світовідчуття авторів. За даними семантико-стилістичного експерименту, кольорова асоціативна парадигма цієї вокальної одиниці не надто широка, оскільки концентрує увагу лише на конкретній спектральній палітрі: 80% респондентів на ґрунті звукопису асоціюють голосний [о] із кольорами гарячих та світлих відтінків (*жовтий, білий, світлий, світло-жовтий, золотий, жовтогарячий, оранжевий, світло-голубий, голубий* тощо).

Діаграма 1.
Кольорова парадигма голосного [о]
та міфологема *сонце*

Такі результати повністю відповідають символічним параметрам цієї вокальної одиниці в структурі ранжування семантичних властивостей звуків В. В. Левицького, який позиціонує його як «світлий» акустичний імпульс. Відомий російський мовознавець О. П. Журавльов [7, с. 52] теж конкретизував асоціації голосного [о] на тлі світло-жовтих відтінків. За спостереженнями респондентів, конотації цього вокального

імпульсу на відтворення візуальної характеристики **жовтий колір** часто трапляються в контексті, де, крім міфологеми **сонце**, фігурують і денотати **поле, нива, колос (колосся), жнива**, для яких **жовтий** колір асоціативно детермінований:

*Вже чекають поблідлі дні
Яснозорих пісень спокою,
І кружляють жовті вогні,
Легким листям летять зо мною <...>.
Обходила осінь поля
І прийшла до моєї хати <...>*

(П. Филипович, «Вже чекають поблідлі дні», с. 63).

Однак, на наш погляд, українські митці, виявляючи в поезії морально-філософські засади власного духу, частіше віддають перевагу метафоричній номінативній одиниці **золотий** на позначення **жовтої тональності**, яка, безперечно, є носієм експресивної конотації на денотативній основі:

*<...> щоб раювали тонкосіві верві
із полювань із золотого жита
і добрим пивом, і солодким медом,
і черевом дозрілих рожаниць*
(В. Стус, «Під диким сонцем», с. 26).

*Зерно пророста,
Як мої надії,
Як мої літа.
Сійся-родися,
Колосом світися <...>
Ниво золота!*

(В. Симоненко, «Засівна», с. 90).

І все ж яскрава картина українського поля періоду жнив конотаційно змодельована саме завдяки знаку-символу **сонця**, хоч може підтримуватися й асоціативною інтерпретацією звукового тла семантичного дублета **колос. Колос**, налитий сонцем, – це, як відомо, не тільки символ достатку, але й український оберіг благополуччя, і репрезентантом такого символу зазвичай є вокальний континуум із домінуванням голосного [о]:

*Колосом стигне слово
В долах і на горбі,
Жовтих стеблин розмово,
Не шепотіть тобі! <...>
І одчиня ворота
Варта майбутніх днів:
Чорна землі скорбота,
Сонця злотистий спів*

(П. Филипович, «Колосом стигне слово...», с. 51–59).

*Гей, прослала нива
Чорне полотно.
Алеться жовта злива –
Сіється зерно.
Сійся-родися,
Колосом розвийся,
Засівайся, ниво,
Людям на добро! <...>*

(В. Симоненко, «Засівна», с. 90).

Конотаційно зумовлена вокальна структура поетичної мови підпорядкована й творчій реалізації архетипних символів **небесне світло, духовне світло** [2, с. 497], безпосереднім утіленням якого є **сонце** та його спектральні характеристики, ініційовані в художній комунікації зоровими асоціаціями й **жовтогарячого, червоного** кольорів (**красне сонечко, сонце червоне, багряне сонце, дужка золотава, яснощире золото**):

*А вже красне сонечко
Припекло, припекло,
Яснощире золото
Розлило, розлило.
На вулиці струмені
Воркотять, воркотять <...>.
Ой сонечку-батечку,
Догоди, догоди,
А ти, земле-матінко,
Уроди, уроди*

(О. Олесь, «Веснянка», с. 233).

Однак найбільш місткими є ті фонетичні конотації на відтворення міфологеми **сонце**, що мають підґрунтям поєднання форми та кольору або ж гру відтінків кольорів, тобто композицію зорових вражень (**жовте вогнище, сонця золото**):

*прощавай
жовте вогнище
сонця золотом <...>
урочисто дерева сходяться
ой на кожному килимі осінь
білим по білому
і говорить колиска з тишею <...>
чорнобривцями
рясно вишите
сонце сну мого
прощавай*

(О. Гаран, «Прощавай...», с. 244–245).

І хоч у 80-ті рр. ХХ ст. заявляє про себе інший, індивідуальний ритм світосприймання як точка відліку великого й малого, вічного й миттєвого, гармонійного й безкорисного, що змінюється від автора до автора, від твору до твору, передаючи різні духовні стани [16, с. 94], однак асоціативні характеристики голосного [о] в

поетичній мові, де домінує архетипний символ *сонце*, загалом лишаються незмінними, тобто константними:

*<...> Багряне сонце. Дужка золотава
стоїть над чорним каптуром гори.
На н'ять воріт зачинена Полтава
ховає очі в тихі явори <...>*

(Л. Костенко, «Маруся Чурай», с. 30).

*У душі моїй –
Місця немає туманам.
У душі моїй –
Сонце червоне буя <...>*

(В. Симоненко, «У душі моїй», с. 156).

Асоціація жовтого кольору на тлі асонансу голосного [o] як втілення образу-символу *сонця* є традиційною, національно універсальною. Урахування асоціативно-образних функцій внутрішньої форми слова *сонце* необхідне для глибинної апперцепції семантики поетичного тексту [23, с. 2–3], що по-своєму акумулює досвід предків. Синестетичні відповідності, які становлять специфічний аспект звуків мовлення, мають загальний для носії мови характер, підтверджуючи думку про те, що мова зберігає всі інтелектуальні здобутки попередніх поколінь. Оскільки, за народними віруваннями давніх слов'ян, *сонце* – це велике колесо, яке котиться небом [2, с. 497]), то цілком логічними видаються й відповіді респондентів, за якими фонетичні конотації голосного [o] детермінують формування асоціацій *кола*, що знаходяться в площині архетипних рис лексеми *сонце*. Відтак цілком логічним видається мотивування в поетичному дискурсі асонансом [o] характеру дії, властивої колесу/колу:

*<...> Покотилося сонце достигле,
мов яблуко в Спас <...>
Покотиться сонце
і яблуком стане <...>*

(О. Гаран, «Попаляемо, сестро...», с. 244).

Закотилось сонце <...>

(Н. Гриб, «Надходить вечір», с. 16).

У такому символі, як відомо, конкретно-чуттєва даність предмета зображення водночас має значення вказівки на предмет, явище або ідею, які безпосередньо в зображуване не входять [3, с. 107]:

*Трипільських сонць шалена коловерть
волого ллеться <...>*

(В. Стус, «Накликання дощу», с. 28).

Для відтворення міфологеми *сонце* продуктивними є фонетичні конотаційні нарощення й

на основі тактильних асоціацій, що становлять невід'ємну атрибутивну ознаку *теплі*:

*Було ти любе і ясне,
Було байдуже і жорстоке,
Промінням бавило мене
І спекою кололо кроки <...>*

(П. Филипович, «Сонце», с. 63).

На основі фонетичної конотації голосного [o] – специфічної імпліцитної риси, яка в художній літературі є засобом створення естетичної реальності й чи не найповніше виявляє творчі можливості вербальної форми ментальної комунікації, – можемо стверджувати, що мовна картина світу українців не в останню чергу вирізняється актуалізацією форми лінгвістичних одиниць на засадах денотативно-сигніфікативних параметрів лексичного значення слова *сонце*. А відтак конотації асонансу [o] в поетичному дискурсі, естетична площина якого підпорядкована аудіально-візуальній синестезії, детермінують не лише символічність звуків української поетичної мови, але й глибинні мікросемантичні парадигми формування архетипності лексичних одиниць, завдяки яким українська поетична мова виявляє особливі риси сугестивного впливу.

Література

1. Блумфілд Л. Значение / Л. Блумфілд // Язык. – М. : Издательство «Прогресс», 1968. – С. 142–164.
2. Войтович В. Сонце / В. Войтович // Українська міфологія. – К. : Либідь, 2002. – С. 497–499.
3. Галич О. Теорія літератури : підручн. [для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. освіти] / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв. – К. : Либідь, 2001. – С. 107–110, 224–225.
4. Говердовский В. И. Диалектика коннотации и деннотации / В. И. Говердовский // Вопросы языкознания. – 1985. – № 2. – С. 71–79.
5. Говердовский В. И. История понятия коннотации / В. И. Говердовский // Филологические науки. – 1979. – № 2. – С. 83–86.
6. Журавлев А. Звук и смысл / А. Журавлев. – М. : Просвещение, 1981. – 160 с.
7. Журавлев А. П. Фонетическое значение / А. П. Журавлев. – Л. : Издательство Ленинградского университета, 1974. – 160 с.
8. Загальна психологія / [Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. та ін.]. – К. : Либідь, 2005. – С. 117–118, 455.
9. Иванова-Лукьянова Г. Н. О восприятии звуков / Г. Иванова-Лукьянова // Развитие фонетики современного русского языка. – М. : Просвещение, 1966. – С. 13–138.
10. Качуровський І. Фоніка / І. Качуровський. – Мюнхен, 1984. – 208 с.
11. Колшанский Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке / Г. В. Колшанский. – М. : Издательство «Наука», 1975. – 232 с.

12. Комлев Н. Г. Компоненты содержательной структуры слова / Н. Г. Комлев. – М. : Издательство Московского университета, 1969. – 192 с.
13. Левицкий В. В. Семантика и фонетика / В. В. Левицкий. – Черновцы, 1973. – 104 с.
14. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – С. 65–66.
15. Ломоносов М. В. Труды по филологии (1739–1758 гг.) // Полное собрание сочинений / М. Ломоносов. – М. – Л. : Изд-во АН СССР, 1952. – Т. 7. – С. 210–212.
16. Моренець В. 80–90-ті роки / В. Моренець // Історія української літератури ХХ століття : підручн. у 2 кн. / [за ред. В. Г. Дончика]. – К. : Либідь, 1998. – Кн. 2 : Друга половина ХХ ст. – С. 91–103.
17. Наєнко М. Міф і фольклор як своєрідні форми художньої свідомості / М. Наєнко // Рідний край : наук., публіцист., художньо-літ. альманах / [Гол. ред. М. Степаненко]. – Полтава : АСМІ, 2010. – № 2 (23). – С. 93–97.
18. Новиков А. Содержание текста и его основные единицы / А. Новиков, Г. Чистякова // Фонетика и психология речи : межвузовский сборник научных трудов. – Иваново, 1981. – Вып. 2. – С. 51–71.
19. Пазенок В. С. Міфологема як формула ставлення до світу культури [Електронний ресурс] / В. С. Пазенок. – Режим доступу – <http://www.newscoropolis.org.ua>. – Назва з екрана, 11.01.2013.
20. Поржезинский В. Введение в языковедение / В. Поржезинский. – Изд. 4. – М. : Просвещение, 1992. – 284 с.
21. Потєбня А. А. Теоретическая поэтика / А. А. Потєбня. – М. : Высшая школа, 1990. – 344 с.
22. Скуратівський В. Т. Русалії / В. Т. Скуратівський. – К. : Довіра, 1996. – 734 с.
23. Стефурак Р. І. Асоціативно-образний потенціал внутрішньої форми слова у поетичному тексті (на матеріалі української поезії 60–90 років ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Р. І. Стефурак. – Івано-Франківськ, 2003. – 24 с.
24. Тараненко О. Конотація / О. Тараненко // Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін.]. – 3-тє вид., зі змінами і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2005. – 856 с., іл.
25. Федотова Т. В. Міфологеми вогню та сонця в українській літературі : інтерпретаційні моделі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 / Т. В. Федотова. – К., 2006. – 18 с.
26. Юнг К. Об архетипах коллективного бессознательного / К. Юнг // Вопросы философии. – 1988. – № 1. – С. 133–154.
- Н. Фурси, С. Осоки]. – Полтава : Полт. літератор, 2007. – С. 243–248.
2. Гриб Н. Поезії / Н. Гриб // Рідний край : наук., публіцист., художньо-літ. альманах / [Гол. ред. В. Пащенко]. – Полтава : АСМІ, 2006. – № 2 (15). – С. 13–16.
3. Костенко Л. Поезії / Л. Костенко // Поезія : Ліна Костенко, Василь Стус, Олександр Олесь, Василь Симоненко. – 2-ге вид., доп. – К. : Наук. думка, 2000. – С. 30–183.
4. Олесь О. Вибране / О. Олесь / [упор. О. Бабишкін та ін.]. – К. : Рад. письменник, 1958. – 518 с.
5. Симоненко В. У твоєму імені живу : поезії, оповід., щод. записи, листи / В. Симоненко / [упор. та післямова В. Яременка ; передм. О. Гончара]. – 3-тє вид. – К. : Веселка, 2003. – 382 с.
6. Стус В. Дорога болю : поезії / В. Стус / [упоряд. та післямова М. Коцюбинської]. – К. : Рад. письменник, 1990. – 222 с.
7. Филипович П. Поезії / П. Филипович / [редкол. В. В. Біленко та ін. ; вступ. ст. і прим. Н. В. Костенко]. – К. : Рад. письменник, 1989. – 196 с.

Lyudmyla Ukrainets, Julia Grishko

VOCAL UNITS CONNOTATION AS THE MEAN OF REPRESENTATION OF MYTHOLOGEM SUN (ON THE BASE OF UKRAINIAN POETIC LANGUAGE OF XXth–XXIst CENTURY)

This article deals with peculiarities of creation of phonetic connotation of assonance [o] in Ukrainian poetic language of XXth – beginning of XXIst century, that, being a special system, saves its ethnic archetypal associations in the form of verbal code on the base of efficient activity of ancient Slavic mythologems.

Keywords: connotation, vocal units, mythologem, poetic language, assonance, semantic connotations, pragmatic connotations.

Людмила Українець, Юлія Гришко

КОННОТАЦИЯ ВОКАЛЬНЫХ ЕДИНИЦ КАК СРЕДСТВО ВОСПРОИЗВЕДЕНИЯ МИФОЛОГЕМЫ СОЛНЦЕ (НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКОГО ПОЭТИЧЕСКОГО ЯЗЫКА XX–XXI ВВ.)

В статье рассмотрены особенности порождения фонетической коннотации ассонанса [o] в украинском поэтическом языке XX – начала XXI века, который, являясь специфической системой, в форме вербального кода сохраняет национальные архетипные ассоциации на базе продуктивного функционирования в нём извечных славянских мифологем.

Ключевые слова: коннотация, вокальные единицы, мифологема, поэтический язык, ассонанс, семантические коннотации, прагматические коннотации.

Надійшла до редакції 24.01.2013 р.

